

העיר והבירה

ירושלים היא עיר הבירה של ישראל. הצירוף **עיר בירה** חדש הוא, אך רכיבו עתיקי יומין. המילה **עיר** שכיחה מאוד בתנ"ך, והיא באה בו יותר מאלף פעמים. ביסודה היא מציינת כל יישוב של קבע, גם יישוב קטן מאוד. העיר המקראית הייתה מוקפת חומה בדרך כלל, אך היו גם **ערי פְּרָזוֹת** – ערים שאין להן חומה. על ירושלים שהייתה עיר בצורה ניבא זכריה כי היא תתפשט לסביבותיה ותפרוץ את גבולות חומותיה: "**פְּרָזוֹת תֵּשֵׁב** רְשָׁלַם מֵרֵב אָדָם וּבְהֶמָה בְּתוֹכָהּ" (זכריה ב, ח).

ערים קטנות הסמוכות לעיר הראשית ונתונות למרותה נקראות **בְּנוֹת**. מכאן הביטוי **עיר ואם בישראל** (שמואל ב כ, יט) – עיר שהיא כמו אם לערים הקטנות שסביבה. במהלך ההיסטוריה קיבל הביטוי משמעות נוספת: עיר שיש בה קהילה יהודית מפוארת – דווקא מחוץ לישראל. גם המילה **מטרופולין**, המציינת עיר גדולה, משמעותה 'עיר אם' (מיוונית: *mētēr* – אם, *polis* – עיר).

צורת הרבים הרגילה של **עיר** היא **עָרִים**, אבל בתנ"ך אנו מוצאים פעם אחת את הצורה **עָרִים** כמשחק מילים עם צורת הריבוי של **עיר**: "וַיְהִי לוֹ שְׁלֹשִׁים בָּנִים רִכְבָּיִם עַל שְׁלֹשִׁים עָרִים (=בעל החיים) וּשְׁלֹשִׁים עָרִים (=ערים) לָהֶם, לָהֶם יִקְרְאוּ חוֹת יָאִיר עַד הַיּוֹם הַזֶּה..." (שופטים י, ד). בספרות חז"ל רגילה הצורה **עִירוֹת** כריבוי של **עיר**, ובעת החדשה נגזרה ממנה המילה **עִירָה** במשמעות 'עיר קטנה'. אצל חז"ל **עיר** היא יישוב גדול למדיי ובו חנויות ומוסדות שונים. העיר הייתה מרכז **לְכַפְרִים** (ביחיד **כֶּפֶר**, ואולי במקור **כֶּפֶר**) – יישובים קטנים מסביבה אשר סיפקו לה מים ותוצרת חקלאית. עיר גדולה ורבת אוכלוסין מכונה אצל חז"ל **כְּרֵךְ** (ברבים **כְּרָכִים**), ומילה זו משמשת עד היום בלשון הספרותית. בעברית של ימינו יש מגוון מונחים רחב לציון צורות התיישבות שונות על פי גודלן ואופיין: עיר, קריה, עיירה, מושבה, מושב, כֶּפֶר, קיבוץ ועוד. כיום **עיר** היא יישוב גדול בעל אופי **עירוני**, ובראשה גוף מנהל המכונה **עירייה** – חידוש של בן-יהודה, על פי בְּלִדְיָה בערבית.

ומן ה**עיר** אל ה**בִּירָה**: המילה **בִּירָה** מוכרת לנו מן הספרות המקראית המאוחרת ומספרות חז"ל. מקורה במילה האכדית *birtu* שפירושה 'מבצר' או 'מצודה'. בספר נחמיה נזכרת ה**בִּירָה** – מצודה שנבנתה בימי שיבת ציון כדי להגן על ירושלים ועל בית המקדש, ובדברי הימים נזכרות ה**בִּירָנוֹת** (צורת הרבים של **בִּירָה**) שבנו מלכי יהודה יהושפט ויותם. אך הבירה המקראית המפורסמת ביותר היא שושן הבירה הנזכרת במגילת אסתר. על כך כתב חוקר הלשון אבא בנדויד: "בתוך שושן היו שני חלקים: הייתה בה עיר והייתה בה בירה. מצודת המלך וסביבותיה נקראה שושן הבירה, ושאר העיר נקרא העיר שושן. ומרדכי היה בא והולך מן העיר אל הבירה ומן הבירה אל העיר. עיר לחוד ובירה לחוד".

הצירוף **עיר בירה** במשמעות *capital city* נולד כנראה מתוך פירוש מוטעה של 'שושן הבירה', כאילו **בִּירָה** פירושה 'עיר ראשית', שהרי שושן הייתה העיר הראשית שבה ישב המלך. ואיך נקראה עיר הבירה בימים עברו? בעבר היו ממלכות, ולכן העיר שבה ישב המלך נקראה 'עיר מלוכה' או 'עיר ממלכה'. וכך שורר ר' שלמה אלקבץ בן המאה ה-16 על העיר ירושלים בפיוטו הידוע 'לכה דודי':

מקדש מֶלֶךְ עִיר מְלוּכָה / קומי צָאי מתוֹךְ הַהֶפְכָּה,
 רב לך שֶׁבֶת בְּעַמְּךָ הַבְּכָא / והוא יִחְמַל עֲלֶיךָ חֲמָלָה.